

SİYER ARAŐTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138
Sayı: 10 • Temmuz-Aralık 2021
Issue: 10 • July-December 2021

Âbbâsiler Devrinde Siyasi Bir Muhalif: Ezdî ve Târîhu'l-Mevsıl'i

A Political Opponent in the 'Abbasid
Period: Azdî and his Ta'rîkh Al-Mawşil

İbrahim Oğuzhan*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 1 Mart 2021 / Date Received: 1 March 2021

Kabul Tarihi: 19 Mayıs 2021 / Date Accepted: 19 May 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İbrahim Oğuzhan)

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi İslâm Tarihi/Marmara University Islamic History, ibrahimoguzhan2020@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-8304-8135
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

İslâm kültür ve medeniyetinde tarih yazımı, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki ilk yüzyılda başlamış ve günümüze değin gelişerek devam etmiştir. İslâm tarih yazımı, kümülatif bir biçimde ilerlemesi sayesinde çeşitli tarih yazım türlerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. İslâm kültür ve medeniyetindeki tarih yazım türlerinden biri olan şehir tarihi eserleri, bu birikimin bir ürünü olmasından ötürü önem arz etmektedir. Bu araştırmada ilk dönem İslâm şehir tarihçilerinden biri olan Ebû Zekeriyâ Yezid b. Muhammed b. İyâs el-Mevsilî el-Ezdî (334/945-46)'nin hayatı ve Musul tarihine dair yazmış olduğu *Târîhu'l-Mevsil* adlı eseri incelenmiştir. İnceleme esnasında eserin içeriğine ve yöntemine dair çözümlenmelerde bulunulmuştur. Ardından *Târîhu'l-Mevsil*'in kaynak kullanımına dikkat çekilmiştir. Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif, şiir ve tarihi vesikalar gibi kullanılan kaynakların ele alınış biçimden hareketle Ezdî'nin tarihçiliği hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Daha sonra eserdeki; halife, vali ve kadı tasvirleri incelenmiştir. Son bölümde ise *Târîhu'l-Mevsil*'in Ali Habîbe tarafından yapılmış olan tahkikli baskısı ele alınmış ve Habîbe'nin dipnotlar aracılığıyla eserdeki tarihî malumatların anlaşılmasına dair katkısı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Emevî, Âbbâsi, Târîhu'l-Mevsil, Ezdî.

Abstract

Historiography in Islamic culture and civilization started in the first century after the passing of the Prophet Muhammed and has continued to develop until today. Islamic historiography has enabled the emergence of various types of history due to its cumulative progression. The City's historical artifacts which one of the types of historiography in Islamic culture and civilization that is important as it is a product of this accumulation. In this essay, who is from one of the early Islamic city historians Ebû Zakariyâ' Yazid b. Muhammad b. İyâs b. al-Qâsim Al-Azdî (334/945-46)'s life and his book titled *Ta'rih Al-Mawşil* within the framework of the history of Mosul are discussed. During the study, some analysis regarding the content and method of work is mentioned, and we draw attention to usage of resources for *Ta'rih Al-Mawşil*. Consideration has been made based on the way using the resources used the holy Quran, hadith sheriff, poetry, historical documents like about the historiography of Al-Azdî. Following this, the portraits of the caliphs, governors and judges mentioned in the book are emphasized. In the last part our study, the critical edition of *Ta'rih Al-Mawşil* which is made by 'Alî Habîba has been discussed and contributes to understanding the information with footnotes written by Habîba in the work that has been examined.

Keywords: Islamic History, Umayyad, 'Abbasid, *Ta'rih Al-Mawşil*, Azdi.

Giriş

İslâm tarihi ve kültüründe tarih yazımı, Hz. Peygamber'in vefatından itibaren başlamış ve günümüze kadar gelişerek devam etmiştir. İslâm tarihçileri; başta Ensâb, Siyer, Meğazî, Tabakât, Futûh, Genel tarih ve Şehir tarihi olmak üzere birçok alanda eserler ortaya koymuşlardır. Bu alanlar arasında İslâm şehir tarihi kitapları farklı bir konumdadır. Zira şehir tarihi yazımı belli bir belde/bölgeyi merkeze alarak yazılmıştır. İlk dönem İslâm şehir tarihçilerinden biri olan el-Ezdî'nin Musul tarihine dair yazmış olduğu eseri *Târîhu'l-Mevsil*'ın muhtevası ile metodolojisi incelendiğinde özgünlüğünden kaynaklanan önem ve değeri anlaşılacaktır.

Kaynaklarda hayatı hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olamadığımız el-Ezdî, hicri dördüncü yüzyılda yaşamış önemli şehir tarihçilerinden biridir. Ezdî'nin *Târîhu'l-Mevsil* adlı eseri, uzun yıllar ilim dünyasında meçhul kalmasından sonra Chester Beatty Koleksiyonunda (nr.3030) bulunmuştur. Eser, üç ciltten müteşekkil olup, günümüze yalnızca ikinci cildi ulaşmıştır. Eserin bu cildi, Emevîlerin sonu ile Âbbâsi halifesi Mu'tasım dönemine kadar, Musul şehri merkezde olacak şekilde genel İslâm tarihi mâlûmatlarıyla irtibat kurularak kaleme alınmıştır. İlgili dönem aralığında eserde; Emevî ve Âbbâsi halifelerinin müesses nizam içerisinde karşılaştıkları siyasî-askerî-ictimai olaylar, Musul'a atanan vali ile kadıların icraatları, Bizans-İslâm münasebetleri, artan Türk nüfuzu, Dımaşk, Bağdat, Sâmârra ve Musul şehirlerinin sosyal ve fizikî yapısı, Musul'un maruz kaldığı yıkımlar ile isyan hareketleri, bayındırlık faaliyetleri, Musullu kabilelerin ensâbı ve aralarındaki çatışmalar ele alınmıştır. Böylece eser, tarihsel malumatları zaman ve mekân çerçevesinde bir zemine oturtturarak; siyasî, ictimai ve iktisadî alanlara dair önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca hem umumi İslâm tarihi hem de şehir ve bölge tarihine dair malzemeler barındırmaktadır.^[1] Ele aldığı konular bakımından klasik İslâm şehir anlatılarından bu şekilde farklılaşmaktadır. Bundan dolayı da önem arz etmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen Ezdî ve eseri *Târîhu'l-Mevsil*'ın Türkçe akademik yayınlarda yer bulmaması üzüntü verici bir noktadır. Bu nedenle çalışmamızın asıl gayesi akademik literatüre katkı sağlamak ve Ezdî'nin *Târîhu'l-Mevsil* eserinin içeriğine ve yöntemine dair değerlendirmelerde bulunmaktır.

[1] Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography* (Leiden: E. J. Brill, 1968), 153, 154; Ali Habîbe, "Mukaddime", *Târîhu'l-Mevsil*, thk. Ali Habîbe (Kahire: Lecnetü lhyâi't-Türâsil'l-Arabî, 1387/1967), 18-19; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İSAR, 1998), 63; Hugh Kennedy, "Central Government and Provincial Élites in the Early 'Abbâsîd caliphate", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London* 44/1 (1981): 26.

1. Hayatı

Ebû Zekerıyyâ Yezîd b. Muhammed b. İyâs el-Mevsilî el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil* adlı eseriyle bilinen en eski Musul tarihçilerindendir.^[2] Siyasi açıdan Âbbâsiler döneminin en zorlu ve en karışık yıllarında yaşamıştır.^[3] Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Muhtemelen halife Mütevekkil'in, ordusundaki Türkler tarafından 247/861'de^[4] öldürüldüğü senede doğmuştur. Büveyhîler'in Bağdat'a egemen oluşundan sonra 334/945-946 yılında vefat etmiştir.^[5] Kaynaklarda hayatına dair ayrıntılar mevcut değildir ancak bir dönem kadılık yaptığı bilinmektedir.^[6] Ezdî'nin nisbetinden hareketle Güney Arapların Kahtânî kolu olan Ezd kabilesine mensup olduğu anlaşılmaktadır.^[7]

Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*'in yanı sıra iki eser daha kaleme almıştır. Bu iki eserini de *Târîhu'l-Mevsil*'de zikrettiğini görmekteyiz. Bunlar: *Kitâbü*

-
- [2] Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, 154; Franz Rosenthal, "Azdi, Ebû Zakariyâ Yazid b. Muhammad b. İyâs b. al-Kâsim", *The Encyclopaedia of İslâm (new edition)* (Leiden: E. J. Brill, 1986), 1: 813; Habîbe, "Mukaddime", 6, 13, 21; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Beirut: Dârü İhyâi'l-Türâsi'l-Arabi), 1:307.
- [3] Ezdî, Türk komutanların Âbbâsi devletinde nüfuzunun arttığı, Halife Müstâin-Billâh'ın Türkler tarafından öldürülmesi, Zenci isyanının vuku bulması, Büveyhîlerin Bağdat'a egemen olması, Hamdânîler'in Musul'u ele geçirmesi gibi siyasi ve içtimai açıdan zor bir dönemde yaşamıştır. Bknz. Mehâ Saîd Hamîd, "Sûratu Benî Ümeyye 'inde'l-Ezdî fi Kitâbihi Târîhi'l-Mevsil (101-132 /720-749) Dirâse Siyâsiyye", *Dirâsât Mevsiyye* 49 (2018): 47-48.
- [4] Habîbe, "Mukaddime", 15; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 63. Kimi araştırmacılar ise Ezdî'nin 250/864 yılında doğduğunu iddia etmektedirler. Bknz. Muhammed Nazâr ed-Dabbâg, "Ebu Zekerıyyâ el-Ezdî fi'l-Bahsi'l-Târîhi'l-Muâsır", *Lark li'l-Felsefeti ve'l-Lisâniyyâti ve'l-Ülumi'l-İctimâiyye* 29/2 (2018): 94.
- [5] Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, thk: Şuayb Arnavut (Müessesetü'r-Risâle 1982), 15: 387; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Dâiretü'l-Maa'rifi'l-Osmâniyye, 2009), 3: 894; Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Tabakâtü'l-Huffâz* (Beirut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 366-367; A.J. Arberry, *The Chester Beatty Library a Hand List of The Arabic Manuscripts* (Oxford:1955), 1: 11, no:3030; Charles Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in British Museum* (London:1894), 407; Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur Erster Supplementband* (Leiden: E. J. Brill, 1937), 1:210; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin* (Dimeşk: Matbaatü't-Terkiyye, 2018), 13:238; Fuat Sezgin, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums* (Leiden: E. J. Brill, 1967), 1: 348, 350; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya yazıcılığı*, 63.
- [6] Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, 15: 386; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3: 894; Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, 366; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, 13:238; Hannah-Lena Hagemann, "Muslim Elites in the Early İslâmîc Jazîra: The Qâdis of Harrân, al-Raqqa, and al-Mawsil", *Transregional and Regional Elites – Connecting the Early İslâmîc Empire*, ed. Hannah-Lena Hagemann- Stefan Heidemann (Berlin, Boston: De Gruyter, 2020), 36: 347.
- [7] İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987/1407), 6:469; İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab* (Mısır: Dârü'l-Ma'rif, 1982), 484; Habîbe, "Mukaddime", 14; Paul G. Forand, "The Governors of Mosul According to Al-Azdi's Ta'rih Al-Mawsil", *Journal of the American Oriental Society* 89/1 (1969): 103; Brian Ulrich, *Arabs in the Early İslâmîc Empire: Exploring al-Azd Tribal Identity* (İskoçya: Edinburgh University Press, 2019), 194-214; ed-Dabbâg, "Ebu Zekerıyyâ el-Ezdî fi'l-Bahsi'l-Târîhi'l-Muâsır", 95.

Tabakâti'l-Muhaddisîn^[8] ve *el-Kabâ'il ve'l-hıtat*'tır^[9]. Ezdî, Kitâbü Tabakâti'l-Muhaddisîn adlı eserinde Musul'da yaşamış muhaddis ve ulemanın rıhlelerini, ahbârını, öğrenci ve hocalarının hayat hikayelerini ele almıştır. Bu eser, sonraki dönem hadis âlimlerince sıkça kullanılmıştır.^[10] Ancak eser günümüze ulaşmamıştır. Ezdî'nin yazmış olduğu bir diğer eser olan *el-kabâ'il ve'l-hıtat*'tın, *Târîhu'l-Mevsil*'e kaynaklık etmesi muhtemeldir. Zira hıtat türü eserler; incelenen şehrin topografyası, tarihî coğrafyası, sosyo-kültürel durumu ile şehrin kapıları, sarayları, camileri, pazar yerleri ve mahalleleri hakkında detaylı bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde hıtat türü eserler, şehir tarihi kitaplarına kaynaklık eder. Bu münasebetten dolayı *el-Kabâ'il ve'l-hıtat* ile *Târîhu'l-Mevsil*'in birbirleriyle Musul şehri özelinde bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*'inde *el-Kabâ'il ve'l-hıtat* adlı eserinin konusunu bildirirken; Musul'a yerleşmiş kabilelerin ensâbı, ahbârı ve hıtatı ile bu kabilelerin Câhiliye Dönemindeki süvarilerinden, Hz. Peygamber'e gönderdikleri heyetlerden ve İslâmî dönemde yetişmiş olan fakih ile ilim ehlinin rivayetlerinden bahsettiğini söylemektedir.^[11] Hâkezâ Ezdî'nin bu eseri de günümüze ulaşmamıştır.

Hafız ve muhaddis kimliğiyle de tanınan Ezdî^[12], birçok hadis âliminden rivayet nakletmiştir. Nitekim hocaları arasında; Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Süleymân el-Hadramî,^[13] İshak b. Hasan el-Harbî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Müsennâ el-Mevsilî, Ubeyd b. Gannâm bulunmaktadır. Kendisinden hadis rivayet eden öğrencileri ise; Muzaffer b. Muhammed

[8] Ezdî, Ebû Zekeriyâ Yezîd b. Muhamed b. İyas el-Mevsilî, *Târîhu'l-Mevsil*, nşr. Ali Habîbe (Kahire: Lecnetü'l İhyâ'i't-Türâs'il'l-Arabî, 1387/1967), 301; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 6:132; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Mü'ellifin ve âsârü'l-Musannifin* (Beyrut: Müessesetü'l-Târîhi'l-Arabî), 2:536; Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, nşr. D. S. Margoliouth (Leyden (Leiden): E. J. Brill, Londra: Luzac&Co., 1912), 406.

[9] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 96.

[10] İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh b. Ali el-İclî, *el-İkmâl fi Ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif fi'l-Esmâ'i ve'l-Künâ ve'l-Ensâb* (Meclisi Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1963), 1:176; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3:894; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Lisânu'l-Mizân*, thk. Abdu'l-Fettâh abu Guddê (Mektebetü'l-Marbû'âti'l-İslâmiyye, 2002), 3:256, 262, 263; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tezhîbü't-Tezhîb* (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmiyye), 3:297.

[11] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 96.

[12] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, tahkik ve ta'lik: Ali Muhammed Muavvi , Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1:119; Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-İlân bi't-Tevbîh li-men Zemme't-Târîh*, thk: Doktor Salih Ahmedü'l-Ali (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 283.

[13] Mustafa Ertürk, "Mutayyen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 383; Abdülkerim Özeydün, "Ezdî, Yezîd b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 48.

et-Tûsî, ebu'l-Hüseyn İbn Cümeý', Nasr b. Ebi Nasret-Tûsî'dir.^[14] Ezdî'nin rivayette bulunduğu haberleri ise öğrencisi İbn Cümeý' el-Gassânî'nin *Mu'cem*'inde topladığını görmekteyiz.^[15] Öyle ki eserinde Ezdî'den gelen meşhur bir rivayeti naklettiğini görmekteyiz.^[16] Ezdî'den gelen rivayetler, İbn Cümeý' el-Gassânî'den başka; İbnü'l-Esîr, Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü'l-Adîm'e ulaşmasını sağlayan Muzaffer Mansûr b. Muhammed et-Tûsî'nin nakilleri de çok önemlidir.^[17]

2. Târîhu'l-Mevsil

Ezdî'nin *Târîhu'l-Mevsil* adlı eserinin bilenen tek yazma nüshası *The Chester Beatty* Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Yazma nüsha, 16 Rebü'lâhîr h. 654 yılında İbrâhim b. Cemâa b. Ali tarafından istinsah edilmiştir.^[18] İlgili yazma nüsha, A.J. Arberry'nin önemli eseri *A Handlist Of The Arabic Manuscripts*'de katalog altına alınmıştır.^[19] Eserin muhtelif yerlerde birçok fotokopisi mevcuttur. Bunlardan bazıları; Londra, Mısır, Bağdat ve Beyrut gibi merkezlerde bulunmaktadır.^[20] Ezdî'nin *Târîhu'l-Mevsil*'i uzun yıllar meçhul kalmış bir eser iken Dublin'de bulunuşunun ardından Ali Habîbe tarafından 1967 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Musul tarihine dair bilinen en kadîm eserin neden bu kadar uzun zamandır unutulmuş olduğunun pek çok sebebi olabilir. Muhtemelen eser, Musul şehrini merkeze almasından dolayı bölgesel/lokal çapla sınırlı kalmış ve diğer İslâm beldelerinde yaygınlaşmamıştır. El-Cezire ve Bağdat'ın Büveyhîler ve ardından Moğollar tarafından işgal edilmesi nedeniyle de eserin bölgedeki nüshaları yok edilmiştir. Böylece bölgesel çaptaki sınırlı yazma nüshaların yakılması nedeniyle eserin uzun yıllar meçhul kalmış olması muhtemeldir.

[14] Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3: 894.

[15] Özaydın, "Ezdî, Yezîd b. Muhammed", 12: 48.

[16] İbn Cümeý' es-Saydâvî, *Kitabu Mu'cemü'l-Şüyûh* (Beyrut: Müessesetu'l-Risâle-Dârü'l-İman, 1985), 379.

[17] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, 1:266, 6:132, 7:325, 8:88, 428, 9:365, 11:419, 13:99, 228; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1:119; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü'l-Taleb fî Târîhi Haleb*, thk. Doktor Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fîkr), 4: 1840; detaylı bilgi için bkz. Meysun Zenun El-'Abâyci, "Sübülü İntikâl Mâdde Tabakât Muhaddisi Ehle'l-Mevsil li-Ebi Zekeriyâ el-Ezdî ile'l-Mü'errihine'l-Lâhikîn", *Mecelletü Ebhâsi Külliyyeti'l-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 6/2 (2007): 292, 295, 296, 298.

[18] Yazma nüshanın 361. sayfasında şu kayıt tutulmuştur: تام الجزء الثاني من كتاب تاريخ الموصل فرغ من تعليقه الفقير الى رحمة الله تعالى ابراهيم بن جماعة بن علي و ذلك يوم الجمعة ضاحي نهار السادس عشر ربيع الآخر سنة اربع و خمسين و ستمائة

[19] Arberry, *The Chester Beatty Library a Hand List of The Arabic Manuscripts* (Oxford:1955), 1:11, no:3030.

[20] Nüshalar için bkz. Habîbe, "Mukaddime", 5-6; ed-Dabbâğ, "Ebu Zekeriyâ el-Ezdî fi'l-Bahsi'l-Târîhi'l-Muâsir", 95.

Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*'i h.322-334 yılları arasında bir zaman diliminde yazmıştır.^[21] Eser, üç ciltten müteşekkil iken günümüze yalnızca ikinci cildi ulaşmıştır. Bu ciltte ise 101-224 (719-838) yılları arasındaki genel İslâm tarihi rivayetlerinin, Musul şehriyle bağlantılı olacak şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında eser, hem bir İslâm tarihi kitabı hem de bir Musul tarihi kitabı olma özelliğini taşımaktadır.^[22] Kitapta 124 (741-42) ve 152 (769) yıllarına ait olaylar atlanmıştır.^[23] Eserin ilk cildinde hangi konuların işlendiği bilinmemektedir. Eserin üçüncü cildinde ise muhtemelen Ezdî'nin kendi yaşadığı zaman dilimindeki siyasî-içtimaî-askerî olaylar mevcuttur.^[24]

Eserin sistematigiine göz atacak olursak; Emevî ve Abbâsi halifelerinin hilâfete gelişleri ve hilâfetleri esnasında karşılaştıkları siyasî-içtimaî-askerî olaylar kronolojik olarak nakledilmektedir. Ardından ilgili olayların Musul ile bağlantısı ele alınmaktadır. Örneğin eserde Seffâh'ın hilâfeti,^[25] ardından Zap Suyu savaşı,^[26] son Emevî halifesi Mervân b. Hakem'in Mısır'a kaçışı,^[27] Emevîlerin Abbâsiler tarafından katledilişi^[28] gibi genel İslâm tarihi malumatları zikredildikten hemen sonra bu olayların Musul ile bağlantısı kurulmaktadır. Öyle ki Musul'daki Emevîler ile bağlantılı kimselerin katledilişi ve Musul'un maruz kaldığı yıkımlar,^[29] Emevî valisi Yahyâ b. Hurr'un mallarına uygulanan müsadere,^[30] Ali b. Abdullah ile Şecâhî'nin Mervân'ı takibi^[31] sonucu kendilerini Musul'da bulmaları gibi olaylar ilişkilendirilmiştir.

Bir diğer örneğe bakacak olursak öncelikle genel İslâm tarihi malumatlarından; Halife Mehdî,^[32] Hâdî^[33] ve Hârûn er-Reşîd'in^[34] halifelik dönemleri anlatılmakta, ardından da Musul ile ilişkili olaylardan Hârûn er-Reşîd'in,

[21] Chase Robinson, "A Local Historian's Debt to al-Tabarî: The Case of al-Azdî's "Ta'rîkh al-Mawsil", *Journal of the American Oriental Society* 126/4 (Oct.-Dec., 2006): 529.

[22] Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, 121; Habîbe, "Mukaddime", 18-19; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 63.

[23] Muhtemelen Ezdî, bu yıllarda vuku bulan olayları eserinde zikretmeye değer görmemiştir ya da müstensih hatâen bu yıllardaki olayları kayda geçirirken atlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Habîbe, "Mukaddime", 10.

[24] Habîbe, "Mukaddime", 15.

[25] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 122-126.

[26] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 125-135.

[27] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 134-139.

[28] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 138, 140, 141.

[29] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 145-155.

[30] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 156-159.

[31] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 158-160.

[32] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 253-257.

[33] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 257-262.

[34] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 261-263.

Abdumelik b. Sâlih'i Musul valiliğine ataması,^[35] Musul'da Benû Tağlib'in isyanı,^[36] A'daf b. Ezdî'nin isyan etmesi^[37] ve Hârûn er-Reşîd'in Musul'a çıkışı^[38] gibi konular anlatılmıştır. Böylece eserdeki olaylar, öncelikle genel İslâm tarihi mâlûmatlarıyla daha sonra da Musul şehri özelinde ilişkilendirilmiştir.^[39] Görüleceği üzere *Târîhu'l-Mevsil*, yalnızca Musul tarihi ile alakalı bir eser olmayıp içerisinde pek çok genel İslâm tarihi mâlûmatı barındırmaktadır.

Eserdeki rivayetler, Kitâbü Tabakâti'l-Muhaddisîn ile derlenerek kronolojik düzeni esas alacak biçimde nakledilmiştir.^[40] Nitekim ilgili yıl zikredildikten sonra yıl içerisinde vuku bulan olaylar, vefat eden kimseler, o yıl ki hac emîri, Musul valisi ve kadısının kim olduğu gibi konular zaman-mekân ilişkisi kurularak nakledilmiştir. Ezdî, tıpkı Taberî gibi ilgili rivayetleri naklederken isnad zincirini kullanmayı ihmal etmemiştir. Zira her ikisinin de muhaddis kimliklerinden dolayı senedi önemsediklerini görmekteyiz. Böylece rivayetlerin kaynağını belirtip, tarihi vesika cinsinden tanıklıklarını beyan etmişlerdir. Ezdî, rivayetlerde “اخبرنا” ve “حدثنا” lafızlarını sıklıkla kullanılmıştır. Söz konusu lafızlardan da anlaşılacağı üzere ilgili rivayetler, kıraat ve semâ yoluyla nakledilmişlerdir. Buna karşın Ezdî, kimi yerlerde ise herhangi bir isnad zinciri kullanmamış ya da olayı kendisine nakleden râviyi belirtmekle yetinmiştir. Kimi isnadlarda, “حدثني جماعة”, “عن بعض اصحابنا”, “اشياخنا (بعض)”, “بلغني” gibi haberin kimden alındığı belli olmayan lafızlar kullanmıştır. Kimi yerlerde de telfik yöntemine yer vermiştir. Hafz ve telfik metodunu kullanmasının nedeni olarak Ezdî'nin tarihçi kişiliğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü tarihçi, olay bütünlüğüne önem verir, vuku bulan olayların zaman ve mekân irtibatını kurmaya gayret eder. Sonuç olarak ilk İslâm şehir tarihçilerinin erken asırlardan itibaren kısmi de olsa “tarih anlatım usûlüne” sahip olduklarını görmekteyiz.

3. Kaynak Kullanımı

Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*'inde sözlü kaynaklar başta olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm, hadis-i şerif, şiir, tarihî vesikalar gibi birçok kaynak kullanmıştır. İlgili kaynaklar kullanılırken “olay anlatımıyla” bağlantılı olacak şekilde nakledilmiştir.

[35] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 262-267.

[36] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 267-269.

[37] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 269-280, 284-289.

[38] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 284-290.

[39] İlgili örneklerin hepsini belirtmemiz araştırmamızın sınırlarını hayliyle aşacak olmasından dolayı muayyen örnekler ile sınırlı kaldık.

[40] Tobias Andersson, *Early Sunnî Historiography: A Study of the Târîkh of Khalîfa b. Khayyât* (Leiden: E. J. Brill, Ekim 2018), 99.

3.1. Âyet ve Hadis Kullanımı

Eserde âyet ve hadislerin sıkça kullanılmamış olduğunu görmekteyiz. Buna rağmen birkaç örneği zikretmek gerekirse; Ezdî, Halku'l-Kur'ân meselesinde halife Mu'tasım'ın huzurunda, Ahmed b. Hanbel ile Mu'tezile âlimleri arasında gerçekleştirilen münazarayı detaylıca naklederken; En'âm (6/102), Enbiyâ (21/2), Sâd (38/1) ve Ahkâf (46/25) sûrelerine yer vermiştir.^[41] Yine Ebû Ca'fer el-Mansûr, kendisine isyan eden amcasına ithafen yazdığı mektuba Máide (5/33-34)^[42] sûresi ile başlamıştır. Buna göre Ebû Ca'fer, amcasının tövbe etmediği takdirde ceza olarak öldürüleceğini veya el/ayaklarının çapraz olarak kesileceğini ya da sürgün edileceğini belirtmek istemiştir. Bu mektuba cevaben Abdullah b. Ali ise; Mûsâ ile Firavun kıssasını örnek getirip Kasas sûresini (28/1-6)^[43] yazmıştır. Bu âyet ile Abdullah b. Ali, Mansur'u Firavunla özdeşleştirmiş ve yönetiminin zâlimce olduğunu kast etmiştir. Ebû Ca'fer el-Mansûr, bu mektuba karşılık olarak ise amcasıyla olan akrabalık münasebetini hatırlatmıştır. Nitekim amcanın konumunun baba gibi olduğu vurgulanmış ardından Şuarâ sûresini (26/214)^[44] mektubuna yazmıştır. Ayrıca eserde;

1. Yezîd b. Abdülmelik'in huzurunda Benî Mühelleb esirlerinin akıbeti ile ilgili gerçekleştirilen diyalogda; Osman b. Hayyân el-Müzenî'nin Nûh suresi 27. ayetini ve Recâ' b. Hayve'nin ise İsrâ suresi 15. ayetini tilavet etmesiyle,^[45]
2. Zap Suyu savaşında Mervân b. Muhammed ve ordusunun hezimete uğraması sonucunda Âbbâsi komutanı Abdullah b. Ali'nin Zap Suyu'nu kast ederek Bakara (2/50)'yı^[46] tilavet etmesiyle,
3. Yemen kökenli Bedevi Arap kabilelerin İslâm oluş durumları ve ardından Hz. Ebû Bekir döneminde irtidat etmeleri durumuyla bağlantılı olarak Hucurât (49/14) ile Haşr (59/9) sûrelerinin tilavet edilmesiyle,^[47]
4. Halîl b. Ahmed ile Nadr b. Şümeyl'nin Rebîa el-A'râbî'ye uğraması ve "istâvû" kelimesinin anlamı için Fussilet (41/11) suresinin^[48] delil olarak getirilmesiyle, ilgili âyetlerin konu ile irtibatlandırıldığını görmekteyiz.

[41] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsîl*, 419.

[42] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsîl*, 182.

[43] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsîl*, 182.

[44] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsîl*, 184.

[45] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsîl*, 15.

[46] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsîl*, 130.

[47] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsîl*, 220.

[48] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsîl*, s.93.

Târîhu'l-Mevsil'de kullanılan hadisler incelendiğinde ise pek çok sahâbî-den nakillerde bulunulduğu görülecektir. Nitekim; Hz. Âişe,^[49] İbn Abbas,^[50] Büsre bint Safvân,^[51] Hz. Ömer^[52] ve Muhammed b. Ka'b el-Kurazî bunlardan birkaçıdır.^[53]

3.2. Vesika Kullanımı

Ezdî, âyet ve hadis kullanımının yanı sıra tarihî vesikaları da kaynak olarak kullanmıştır.^[54] Yukarıda belirttiğimiz gibi Ebû Ca'fer el-Mansûr ile amcası Abdullah b. Ali'nin birbirlerine yazmış oldukları mektubun^[55] yanı sıra Mansûr ile Muhammed en-Nefsüzzekiyye el-Alevî arasındaki yazışmaları^[56] da eserde mevcuttur. Bunlara ilaveten Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde Musul kadılığı yapan Hâris b. Cârût'un vesika arşivi de önemlidir. Nitekim Ezdî, Hâris'e ait birçok vesikanın bulunduğu bir arşive rast geldiğini belirtir. Ezdî, halife Mansûr dönemindeki kimi olayları Hâris b. Cârût'un arşivindeki vesikaları kullanarak anlatır.^[57]

İlgili bu arşiv içerisinde halife Mansûr'un valisine göndermiş olduğu mektup, Âbbâsi müesses nizamına dair bilgiler ihtiva etmesi bakımından oldukça önemlidir. Halife Mansûr, valisi İsmâil b. Abdullah'a gönderdiği mektubunda hazine miktarının kesintiye uğradığını bildirmiştir. Ardından Mansûr, usulsüzlük yapan kimselerin yazılı olduğu defteri İsmâil'e göndermiş ve bu kimselerin şiddetli bir biçimde cezalandırılmalarını istemiştir. Mektubun yazıldığı tarih; yıl, ay ve gün şeklinde belirtilmiştir.^[58]

Böylece bu üç mektup dâhil olmak üzere tarihî vesikaların tam metinlerini *Târîhu'l-Mevsil*'de görmekteyiz. Bu mektuplar sayesinde Âbbâsi hilâfetinin idarî teşkilatlanması başta olmak üzere ictimâî-askerî ve sosyal birçok alana dair malumat edinmekteyiz. Yukarıda zikrettiğimiz Mansûr'un mektubu bu duruma örneklik teşkil eder. Nitekim Âbbâsi hilâfetinin daha yeni kurum-sallaşmasına rağmen taşranın denetlenmesi, yapılan tahkikatlar sonucu

[49] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 153.

[50] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 202.

[51] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 244-245.

[52] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 226.

[53] İlgili hadislerin değerlendirilmesi araştırmamızın sınırını aşacak olmasından dolayı bu kadarla iktifa edeceğiz.

[54] Ezdî, ilgili belgelerin içeriğini bizâtihi görerek değil de kaynaklarından duyarak edinmiş olması muhtemeldir.

[55] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 167-171.

[56] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 182-187.

[57] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 199, 203, 214-215.

[58] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 214-215.

suçluların tespit edilmesi, bu suçluların cezalandırılması ve resmî evrakın tarihlendirilmesi dikkate değer önemli bir noktadır.

3.3. Şiir Kullanımı

Kuşkusuz İslâm tarih yazımında şiirin önemli bir yeri vardır. Nitekim *Târîhu'l-Mevsil*'de şiir kullanımına sıklıkla başvurulduğunu görmekteyiz. Eserde yedi yüz on beş civarı beyit bulunmaktadır. Şiirler daha çok; ağıt, fahr, hama-set, satirik, methiye ve gazel'dir. Bu şiir türleri; kabileleri/kişileri yüceltmek veya aşağılamak gibi amaçlarla ele alınmıştır. Bu kişiler içerisinde vali, vezir ve halifelerin olduğunu görmekteyiz. Örneğin İbrâhim b. Velid,^[59] Mervan b. Muhammed,^[60] Hâlid b. Yezîd^[61] ve vezir Ebâ İbâd'ın^[62] yerildiği; Mansûr'un ise alaya alındığı;^[63] Ömer b. Abdülaziz,^[64] Mu'tasım,^[65] Harun er-Reşid,^[66] Hâlid el-Bermekî'nin^[67] de methedildiği şiirler görmekteyiz. Me'mun'un ise hem yerildiği^[68] hem de methedildiği^[69] şiirler görmekteyiz.

Târîhu'l-Mevsil'deki şiirler, Ezdî'nin tarihçiliği hakkında da bize önemli bilgiler sunmaktadır. Zira ilgili şiirler, olayların zaman ve mekân akışı içerisinde aktarılmıştır. Örnek vermek gerekirse: Halife Me'mun, h. 210 senesinde Dicle kıyısında Ay'ın göz alıcı güzelliğini hayranlıkla izlerken yanına amcası İbrâhim el-Mehdî gelir ve halifeyi öven bir şiir irad eder. Ardından Me'mun, amcasının şiirini beğendiğini ifade eden "*ahsente vallâhi yâ âm*" sözünü söyler.^[70] Yine; Ebû Ca'fer, Hâlid b. Bermekî'yi h. 157 veya 158 yılında Musul'a kadı olarak görevlendirir. Daha sonra meşhur şair Beşşâr b. Bürd, vali Hâlid b. Bermekî'nin yanına gelir. Ardından Hâlid ve ailesini metheden şiirini okumaya başlar.^[71] Görüleceği üzere İslâm tarih yazımındaki olaylar, ilk dönemlerden itibaren zaman ve mekân ilişkisine dayalı olacak şekilde nakledilmiştir.^[72]

[59] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 60.

[60] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 66.

[61] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 324.

[62] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 402.

[63] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 216.

[64] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 4.

[65] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 428.

[66] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 303, 307.

[67] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 228.

[68] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 401.

[69] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 371.

[70] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 370-371.

[71] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 228.

[72] Bu gibi örnekler çoğaltılabilir. Ancak araştırmamızın sınırını aşacağından dolayı bu kadar ile iktifa edeceğiz.

4. Târîhu'l-Mevsil'de Halife, Vali ve Kadı Tasvirleri

Ezdî'nin *Târîhu'l-Mevsil*'inde yedi Emevî halifesi ile sekiz Âbbâsi halifesine yer verilmiştir. Emevîlerden; Ömer b. Abdülazîz,^[73] Yezîd b. Abdülmelik,^[74] Hîşam b. Abdülmelik,^[75] Velîd b. Yezîd,^[76] Yezîd b. Velîd,^[77] İbrâhim b. Velîd^[78] ve Mervân b. Muhammed; Âbbâsilerden ise; Ebû'l-Abbas es-Seffâh,^[79] Ebû Ca'fer el-Mansûr,^[80] Muhammed el-Mehdî,^[81] Mûsâ el-Hâdî,^[82] Hârûn er-Reşîd,^[83] Emîn,^[84] Me'mûn^[85] ve Mu'tasım-Billâh^[86] dönemindeki siyâsî-içtimaî-askerî gelişmelere değinilmiştir.

Ezdî, gerek Emevî halifelerini gerekse de Âbbâsi halifelerinin genel İslâm tarihi ve özelde Musul olmak üzere icraatlarına değinmiştir. Ezdî, halifelerin faaliyetlerine değinirken onları eleştirmekten kaçınmamıştır.^[87] Hem Emevî hem de Âbbâsi halifelerini açıktan eleştirmiştir. Örnek vermek gerekirse Ezdî; Halife Yezîd b. Abdülmelik'i kadınlara, içkiye, şarkıya ve eğlenceye düşkün biri,^[88] Velîd b. Yezîd'i içki, eğlence ve ava düşkün biri,^[89] Ebû'l-Abbas es-Seffâh'ı Emevîleri ve Musul halkını acımasızca katletmiş biri;^[90] Me'mûn ile Mu'tasım-Billâh'ı Halku'l-Kur'ân meselesinde âlimlere eziyet eden biri;^[91] Hârûn er-Reşîd ile valisini Musul'un haracı konusunda halkına zulmeden biri olarak tasvir etmiştir.^[92] Hatta Hârûn er-Reşîd'in,

[73] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 3-6.

[74] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 6-21.

[75] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 21-51.

[76] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 51-59.

[77] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 57-59.

[78] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 59-61.

[79] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 122-162.

[80] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 161-232.

[81] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 231-257.

[82] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 257-261.

[83] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 261-318.

[84] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 317-332.

[85] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 331-415.

[86] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 415-429.

[87] Habîbe, "Mukaddime", 16; Amir Harrak, "A Vernacular Aramaic Statement from the 10th Century History of Mosul by Al-Azdi", *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 20/2 (2017): 366; Saïd Hamîd, "Sûratu Benî Ümeyye 'inde'l-Ezdi fî Kitâbihi Târîhi'l-Mevsil (101-132/720-749) Dîrâse Siyâsiyye", 60.

[88] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 18,19. Özellikle Yezîd b. Abdülmelik, iki cariyesi Sellâme ile Habbâbe'ye düşkün olarak nitelendirilmiştir. Bknz. Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 19.

[89] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 51.

[90] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 138-140, 141, 145, 155.

[91] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 416-415, 418, 421.

[92] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 287, 288.

Musul'daki A'taf el-Ezdî isyanından dolayı şehir halkını kılıçtan geçireceğine dair yemin ettiğini görmekteyiz.^[93]

Ezdî'nin Âbbâsi hükümdarlığı zamanında yaşamasına rağmen Âbbâsi halifelerini açıkça eleştirmesi, dikkate değer önemli bir noktadır. Zira Ezdî, resmî makamlara bağlı kalmaksızın gerek Musul'da gerekse de müesses nizam içerisinde gerçekleştirilen kimi icraatları açıkça eleştirmiştir. Böylece Ezdî, Âbbâsi hilâfetine yakın olmak için bir çabaya girişmemiş ve idari merkezden bağımsız olarak tarihini yazmıştır.

Eser, Emevîler ve Âbbâsiler döneminde görevlendirilmiş Musul valilerine de odaklanmıştır. Zira Musul, el-Cezire eyaletinin merkezinde olmasından dolayı çok önemli bir konumdadır. Bu nedenden dolayı Musul valisini bizâtihi halifenin kendisi atamaktadır. Bazı valilerin eşzamanlı olarak hem Musul valiliği hem de el-Cezire umumi valiliği görevini yürütmekte olduğunu görmekteyiz.^[94] Nitekim Musul valilerinin, idarî yönetim mekanizmasında yönetici olmalarının yanı sıra; orduya komutanlık etmek, vergi toplamak ve cemaate namaz kıldırmak gibi görevlerinin de olduğunu görmekteyiz.

Valilerin görev süreleri oldukça kısaydı ve yönetimleri esnasında bölgedeki yerel güçleri temsil eden liderlerle işbirliği yapmışlardır.^[95] Kimi valiler asker kökenli kimseler arasından seçilmişlerdir.^[96] Asker kökenli valiler arasında Türk komutan Muhammed b. Sûl^[97] önemlidir. Nitekim kendisi Âbbâsi ihtilalinde önemli görevler üstlenmiş, Kûfe'de gerçekleştirilen biat törenine ordusuyla katılmış ve Ebû'l-Âbbâs es-Seffâh'a biat etmiştir. Valilerin asker kökenli kimseler arasından seçilmesinin muhtemel nedeni; Musul'un kimi dönemler siyasi ve içtimai isyanlara ev sahipliği yapmasıdır. Eserde ayrıca valilerin icraatlarına, soylarına, şehirde başlattıkları yapı projelerine ve kaldıkları saraylara değin birçok konuda detaylı bilgilerle karşılaşmaktayız. *Târîhu'l-Mevsil*'de Ömer b. Abdülazîz'den başlayıp halife Mu'tasım'a kadar Emevîler'in ve Âbbâsiler'in atamış olduğu birçok vali Musul'da görev yapmıştır. Eserde 217-18 ile 220-223 arasında görev yapmış vali/valilerin isimleri zikredilmemiştir.^[98]

[93] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 284. Nitekim gelişen olaylar neticesinde Hârûn er-Reşid, Musul'un surlarını yıkmıştır. Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 285.

[94] Forand, "The Governors of Mosul According to Al-Azdî's Ta'rih Al-Mawsil", 102.

[95] Kennedy, "Central Government and Provincial Élites in the Early 'Abbâsîd caliphate", 31.

[96] Forand, "The Governors of Mosul According to Al-Azdî's Ta'rih Al-Mawsil", 102.

[97] Bknz. Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 121, 128, 141, 145.

[98] Detaylı bilgi için bknz. Forand, "The Governors of Mosul According to Al-Azdî's Ta'rih Al-Mawsil", 89-101.

Eserde valilere ek olarak Musul'da görevli kadıların isimlerini ve gerçekleştirdikleri faaliyetleri de okumaktayız. Erken Âbbâsi çağında kadıların vali tarafından değil de bizzat halife tarafından atandıklarını görmekteyiz.^[99] İdarî yönetim mekanizmasında merkezi bir rol üstlenen valiler, komutan ve âmil vasıfları nedeniyle oldukça güçlü bir pozisyona sahiptiler. Hukuk teşkilatının, valinin kontrolü altında olması, valiyi daha da güçlendireceğinden dolayı kadılar merkezden atanmışlardır. Böylece valilerin merkezden bağımsız olarak çok fazla güçlenmelerinin önüne geçilmiş ve kurumların bağımsız olmasıyla idarî teşkilat güçlendirilmiş olunuyordu. Görevli kadıların kimisi Musul kökenli iken kimisi de Musul kökenli olmayan fakih ya da muhaddislerden oluşmaktadır.^[100] Nitekim Musul kökenli olmayan kadılar arasında en meşhuru Abdullah b. el-Halîl el-Kercî (el-Kerhî)'dir.^[101] Eserde zikredilen on dört kadının dokuzunun görev süresi iki yıldan fazladır.^[102] Kadıların uzun süre bir bölgede görev yapmalarıyla ortaya çıkabilecek olan birçok sorun düşünüldüğünde bu şekilde görev sürelerinin nispeten fazla olmasının sebebi; Musul'daki yerel Arap kabileleriyle olan güçlü bağlar olabilir. Sonuç olarak eser değerlendirildiğinde Emevîlerin son dönemi ile erken Âbbâsi çağına dair yönetsel nizama dair önemli bilgiler edinmekteyiz.

5. Târîhu'l-Mevsil ve Lecnetü lhyâi't-Türâsil'l-Arabî Baskısı

16 Rebîülâhir h. 654 yılında İbrâhim b. Cemâa b. Ali tarafından istinsah edilen yazma nüsha 361 sayfadır. Eser, 1967 yılında Kahire merkezli Lecnetü lhyâi't-Türâsil'l-Arabî yayınevinden tek cilt halinde neşredilmiştir. İndeks ve kaynakça da dâhil olmak üzere 526 sayfadan müteşekkil olan matbu eseri neşre hazır hale getiren Ali Habîbe'nin 27 sayfalık bir mukaddimesi mevcuttur. Habîbe, mukaddimedede *Târîhu'l-Mevsil*'in yazmasına, fotokopilerine, konusuna, kaynaklarına ve Ezdî'nin hayatına değinmiştir. Mukaddime'de özellikle eserin kaynaklarına vurgu yapıldığını görmekteyiz. Zira Ezdî'nin; Ya'kûbî'nin Târîh'inden, Belâzürî'nin Fütûhu'l-Büldân'ından, Dîneverî'nin el-Ahbâru't-Tivâl'ından ve Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk'undan^[103]

[99] Kennedy, "Central Government and Provincial Élites in the Early 'Abbâsid caliphate", 29.

[100] Hagemann, "Muslim Elites in the Early İslâmîc Jazira: The Qâdis of Harrân, al-Raqqa, and al-Mawsil", 348-349.

[101] Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 302.

[102] Hagemann, "Muslim Elites in the Early İslâmîc Jazira: The Qâdis of Harrân, al-Raqqa, and al-Mawsil", 350.

[103] Târîhu'l-Mevsil'in kaynakları ve özellikle Taberî'nin *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı eseriyle olan yakın ilişki için bkz. Robinson, "A Local Historian's Debt to al-Tabarî: The Case of al-Azdî's "Ta'rikh al-Mawsil", 521-535.

yararlandığı belirtilmiştir. Mukaddimede; İbn Haldûn, Mes'ûdî^[104], İbnü'l-Esîr^[105] ve Hatîb el-Bağdâdî'nin de Musul ile alakalı rivayetleri naklederken Ezdî'den yararlanmış olduklarına dair kayıtların mevcut olduğu vurgulanmıştır. Mukaddimenin ardından *Târîhu'l-Mevsil*'in bilinen tek el yazmasından birkaç fotoğraf gösterildikten sonra eserin tahkikli neşrine giriş yapılmıştır.

Habîbe, yazma nüshadaki silik veya okunamayan kelimeleri yoğun çabası sonucu tamamlamıştır. Ardından ilgili kelimenin yazma nüshada hangi harflerinin okunabildiğini dipnotta göstermiştir. Habîbe; müstensihin yapmış olduğu kimi kelime hatalarını dipnot açarak tashih etmiş, eserde bahsedilen konuların yukarıda belirtilen İslâm tarihi kitaplarında hangi sayfada bulduklarını dipnotta belirtmiş ve anlaşılması zor kelimelerin hangi manaya geldiğini açıklamıştır.

Eser, herhangi bir bölüme ayrılmamış olup aksine yıl ve konu merkezli olacak şekilde başlıklara ayrılmıştır. Eserin yazma nüshasında da hâkezâ tarih kaydının üst başlık olmak üzere konulduğunu ve ardından o yıl içerisinde vuku bulan olayların art arda anlatıldığını görmekteyiz. Matbu eserde ise bu usul korunurken ayrıca ilgili yıl içerisinde gerçekleşen olaylardan yola çıkılarak konu bazlı alt başlıklar da Ali Habîbe tarafından yerleştirilmiştir. Konu alt başlıkları ve eserin içeriği ise şu şekildedir:

Eserin ilk konusu, Yezîd b. Mühelleb'in hapisneden kaçıdır. Ardından Ömer b. Abdülazîz'in vefatı, Yezîd b. Abdülmelik'in hilâfeti, Hâricîlerin Yezîd döneminde kaçı, Yezîd b. Mühelleb'in isyanı, Yezîd b. Abdülmelik'in vefatı, Hîşam b. Abdülmelik'in hilâfeti, Hurr b. Yûsuf'un Musul'a vali tayin edilişi, Zeyd b. Ali'nin isyanı, Hîşam'ın vefatı, Velîd b. Yezîd'in hilâfeti, Velîd b. Yezîd'in katledilişi, Yezîd b. Velîd ile İbrâhim b. Velîd'in hilâfeti, Mervan b. Muhammed'in kaçı, Yûsuf b. Ömer en-Nakfî'nin öldürülüşü, Bazı Musulluların ensâbı, Hîşam b. Amr ez-Zührî'nin Musul'a varışı, es-Seffâh'ın hilâfeti, Zap suyu savaşı, Mervân b. Muhammed'in Mısır'a kaçı, Emevîlerin katledilişi, Ebû Seleme el-Hallâl, Âbbâsiler'in Musul halkına zulmü, Âbbâsiler'in Yahyâ b. Hurr'un mallarına müsadere uygulaması, Seffâh'ın vefatı, Mansûr'un hilâfeti, Abdullah b. Ali'nin isyanı, Ebû Müslim el-Horasânî'nin öldürülüşü, Mansûr'un amcası Abdullah b. Ali ile yazışmaları, en-Nefzüzzekiyye'nin Mansûr'a isyanı, İbrâhim b. Abdullah b. Hasan'ın isyanı, Mansûr'un Mehdî için biat alışı, Halîd b. el-Bermekî'nin Musul'a vali tayin edilişi, Mansûr'un vefatı, Mehdî'nin hilâfeti, Hâdî'nin

[104] Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali, *Mürücû'z-Zehab* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye: 2005), 1:13.

[105] İbnü'l-Esîr, Ezdî'yi hayırlı ve faziletli bir kimse olarak tanıtır. Bknz. *el-Kâmil fi'l-Târîh*, 6: 469.

hilâfeti, Hârûnürreşid'in hilâfeti, Hârûnürreşid'in Abdülmelik b. Sâlih'in Musul'a vali tayin edişi, A'taf el-Ezdî'nin Hârûnürreşid'e isyanı, Hârûnürreşid'in Musul'a çıkışı, Hârûnürreşid'in oğulları için biat alışı, Bermekîlerin öldürülüşü, Hasan b. Sâlih el-Hamdânî'nin katledilişi, Muhammed Emîn'in hilâfeti, İbrâhim b. Âbbâs'ın Musul'a vali tayin edilişi, Emîn ile Me'mûn arasındaki ihtilâf, Emîn'in son zamanları, Me'mûn'un hilâfeti, Nasr b. Şebt'in isyanı, Ebî Sarâyâ'nın isyanı, Me'mûn'un Mûsâ Rızâ'yı veliaht tayin edilişi, Âbbâsi ailesinin Me'mûn'a kızışı, İbrâhim b. Mehdî ve Me'mûn, Bâbek el-Hürremî isyanı, Halku'l-Kur'ân meselesi, Me'mûn'un vefatı, Mu'tasım'ın hilâfeti, Bâbek isyanının bastırılması ve Mu'tasım'ın Rûmlar ile savaşması gibi konular ele alınmıştır.

Sonuç

Bu araştırmada ilk dönem İslâm şehir tarihçilerinden biri olan Ebû Zeke-riyyâ Yezîd b. Muhammed b. İyas el-Mevsilî el-Ezdî (334/945-46)'nin hayatı ve Musul tarihine dair yazmış olduğu *Târîhu'l-Mevsil* adlı eseri incelenmiştir. Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli mâlûmat sahibi olmadığımız Ezdî, hicri dördüncü yüzyılda yaşamış şehir tarihçilerinden biridir. Bildiğimiz kadarıyla üç eseri olup, bunlardan yalnızca *Târîhu'l-Mevsil* isimli eserinin ikinci bölümü -Ali Habîbe tarafından 1967'de Kahire'de neşredilmiştir- günümüze ulaşmıştır. Bu bölümde ise 101-224 (719-838) yılları arasındaki genel İslâm tarihi rivayetleri, Musul şehriyle bağlantılı olacak şekilde ele alınmıştır. Bu nedenle *Târîhu'l-Mevsil*, hem bir İslâm tarihi kitabı hem de özelinde bir şehir tarihi kitabı olma özelliğini taşımaktadır.

Bu makalede *Târîhu'l-Mevsil*'in içeriğine ve yöntemine dair çözümlenmelerde bulunurken Ezdî'nin “tarih anlayışı”nı irdelemeye çalıştık. Eser, kronolojik düzeni esas alacak biçimde yazılmıştır. Ezdî, rivayet ettiği olayların kaynağını belirtip tarihi vesika cinsinden tanıklıklarını beyan etmiştir. Nitekim eserindeki rivayetleri naklederken -dönemindeki diğer tarihçiler gibi- isnad zincirini kullanmayı ihmal etmemiştir. Kimi yerlerde ise haberin kimden alındığı belli olmayan lafızlar kullanmıştır. Buna bağlı olarak olay akışının anlatımında telfik yöntemine de yer vermiştir. Bu durumun nedeni olarak Ezdî, anlattığı olayları hadisçi kimliğiyle değil de bir tarihçi gözüyle “zaman ve mekân bütünlüğu gözetilerek” değerlendirmiş ve aktarmıştır.

Târîhu'l-Mevsil'de Kur'ân-ı Kerîm, hadis-i şerif, şiir, tarihî vesikalar gibi birçok kaynak kullanmıştır. İlgili kaynaklar kullanılırken “olay anlatımıyla” bağlantılı olacak şekilde nakledilmiştir. Ezdî, eserinde geç Emevî çağı ile erken

Âbbâsi çağının devlet müessesesine dair önemli bilgiler nakletmiştir. Eserde özellikle halifeler ile Musul valilerinin icraatlarına odaklanılmıştır. Müellif Âbbâsi döneminde yaşamasına rağmen halife ve valilerin olumsuz faaliyetlerini tasvir etmekten kaçınmamıştır. Hatta kimi halife ile valiye karşı ağır eleştirilerde bulunmuştur.

Târîhu'l-Mevsîl'in 1967 yılında Ali Habîbe tarafından tahkiki neşrinin ilmi metotlara uygun bir biçimde incelendiğini söyleyebiliriz. Özellikle Ali Habîbe'nin yazma nüshadaki kapalı, silik ve müstensihin yanlış yazdığı kimi yerleri dipnotlar aracılığıyla açıklığa kavuşturması okuyucu için kolaylık sağlamıştır.

Târîhu'l-Mevsîl'in Dublin The Chester Beatty Library'de bulunuşunun ardından muasır araştırmaların yapılmaya başlandığını görmekteyiz. Buna karşın ülkemizde esere dair DİA maddesi haricinde bir çalışma yapılamamış olması üzüntü verici bir noktadır. Bu nedenle ilgili makalemiz bu alandaki boşluğu bir nebze de olsa doldurmaya çalışıp ileriki zamanlarda yapılacak olan araştırmalara ilham kaynağı olması beklenmektedir. Eserde öne çıkan konuların tartışıldığı bu makalede şüphesiz ki birçok noktaya değinilemiştir. İleride yapılacak araştırmaların ilgili boşlukları doldurması eserin anlaşılması için ehemmiyet arz etmektedir.

Kaynakça

- Andersson, Tobias. *Early Sunnî Historiography: A Study of the Târîkh of Khalîfa b. Khayyât*. Leiden: E. J. BRILL, 2018.
- Arberry, A.J.. *The Chester Beatty Library A Hand List of the Arabic Manuscripts*. Oxford:1955, 1:11.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Mü'ellifîn ve âsârü'l-Musannifîn*. Beyrut: Müessesetü'l-Târîhi'l-Arabî.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte Der Arabischen Litteratur Erster Supplementband*. Leiden: 1937.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. Beyrut: Dârü ihyâi'l-Türâsi'l-Arabî.
- ed-Dabbâg, Muhammed Nazâr. "Ebu Zekeriyâ el-Ezdî Fi'l-Bahsi'l-Târîhi'l-Muâsır". *Lark li'l-Felsefeti ve'l-Lisâniyyâti ve'l-Ûlumi'l-İctimâiyye* 29/2 (2018): 94-109.
- el-Gassânî, İbn Cümei'. *Mu'cemü'ş-Şüyüh*. Beyrut: Müessesetu'l-Risâle-Dârü'l-İman, 1985.
- El-Abâyci, Meysun Zenun. "Sübülü İntikâl Mâdde Tabakât Muhaddisî Ehle'l-Mevsîl li-Ebî Zekeriyâ el-Ezdî ile'l-Mü'errihîne'l-Lâhikîn". *Mecelletü Ehbâsi Külliyyeti'l-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 6/2 (2007): 292-303.
- Ertürk, Mustafa. "Mutayyen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31:383. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Ezdî, Yezîd b. Muhammed. *Târîhu'l-Mevsil*. Nşr. Ali Habîbe. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsil'l-Arabî, 1387/1967.
- Forand, Paul G.. "The Governors of Mosul According to Al-Azdî's Ta'rih al-Mawsil". *Journal of the American Oriental Society* 89/1 (1969): 88-105.
- Habîbe, Ali. "Mukaddime". *Târîhu'l-Mevsil*. thk. Ali Habîbe. 5-31. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsil'l-Arabî, 1967.
- Hagemann, Hannah-Lena. "Muslim Elites in the Early İslâmic Jazîra: The Qâdis of Harrân, al-Raqqa, and al-Mawsil". *Transregional and Regional Elites – Connecting the Early İslâmic Empire*. Ed. Hannah-Lena Hagemann–Stefan Heidemann. 36: 331-358. Berlin, Boston: De Gruyter, 2020.
- Harrak, Amir. "A Vernacular Aramaic Statement from the 10th Century History of Mosul by Al-Azdî". *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 20/2 (2017): 365–373.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hugh, Kennedy. "Central Government and Provincial Élites in the Early 'Abbâsid caliphate". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London* 44/1 (1981): 26-38.
- İbnü'l-Adîm. *Bugyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, thk. Doktor Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. Tashih: Doktor Muhammed Yusuf ed-Dikâk. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987/1407.
- İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe. tahkik ve ta'lik: Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmet Abdu'l-Mevcûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1424/2003.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Lisânu'l-Mîzân*. Muhakkik: Abdu'l-Fettâh ebu Guddê. Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tezhîbü't-Tezhîb*. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmiyye.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*. Mısır: Dârü'l-Ma'rif, 1982.
- İbn Mâkûlâ, Ebü Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî. *el-İkmâl fî Ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif fî'l-Esmâ'i ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*. Meclisu Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1963.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*. Dîmeşk: Matbaatü't-Terkiyye, 2018.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürûci'z-Zehab*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Özaydın, Abdülkerim, "Ezdî, Yezîd b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesisi*. 12: 48. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Rieu, Charles. *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in British Museum*, London, 1894.
- Robinson, Chase. "A Local Historian's Debt to al-Ṭabarî: The Case of al-Azdî's "Ta'rih al-Mawsil". *Journal of the American Oriental Society* 126/4 (Oct.-Dec., 2006): 521-535.

- Rosenthal, Franz. *A History of Muslim Historiography*. Leiden: E. J. Brill, 1968.
- Rosenthal, Franz. "Azdî, Ebû Zakarîyâ' Yazîd b. Muhammad b. İyâs b. al-Kâsim". *The Encyclopaedia of İslâm (new edition)*. 1: 813. Leiden: E. J. Brill, 1986.
- Saîd Hamîd, Mehâ. "Sûratu Benî Ümeyye 'inde'l-Ezdî fî Kitâbihi Târîhi'l-Mevsil (101-132 /720-749) Dirâse Siyâsiyye". *Dirâsât Mevsiliyye* 49 (2018): 45-64.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *el-İ'lân bi't-Tevbîh li-men Zemmet-Târîh*. thk: Doktor Salih Ahmedü'l-Âli. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*. nşr. D. S. Margoliouth. Leyden (Leiden): E. J. Brill, Londra: Luzac&Co., 1912.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte Des Arabischen Schrifttums*. Leiden: 1967.
- Süyûtî. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tabakâtü'l-Huffâz*. Beyrut:Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya yazıcılığı*. İstanbul: İSAR, 1998.
- Ulrich, Brian. *Arabs in the Early İslâmic Empire: Exploring al-Azd Tribal Identity*. İskoçya: Edinburgh University Press, 2019.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lamü'n-Nübelâ*. thk: Şuayb Arnavut. Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-Huffâz*. Dâiretü'l-Maa'rifi'l-Osmaniyye, 2009.

